

פרק י"ט (2) / דוד אצל שמואל

ובהמשך אותו פרק חוזרת התופעה עוד שלוש פעמים (שם פס' ו, יד, כז).

אשר למה שאירע בפועל, כבר עמדנו בעבר² על תופעת ההתנבאות, שמלאכיו של שאול נוטלים בה כאן חלק בעל כורחם. ואולם, הדמות המרכזית בסיפור הוא דווקא שאול, המסרב להבין את הלקח, ושולח שוב ושוב מלאכים נוספים, בעיקשות המזכירה את התנהגותם של הפלשתים בתחילת הספר³ – ולא נתקררה דעתו עד שהלך בעצמו אל שמואל. ברור, שעצם התעקשותו של שאול שלא להבין את המסר הרוחני במה שקרה לשליחיו הנה לגנותו, ומעידה על השפל הרוחני שאליו הידרדר.

ב. בין שמואל לאליהו

אך נראה שיש בפסוקים אלו גם מסר נוסף. קשה שלא לראות את הדמיון בין הסיטואציה המתוארת כאן לבין אירוע אחר, מאוחר יותר, שאף בו ניסה מלך ישראל לפגוע בנביא המתנגד לדרכו על ידי שליחת אנשים, ואף שם נכשל שלוש פעמים. כך מספר הנביא על אחריתו של אחזיה בן אחאב: "ויחל וישלח מלאכים ויאמר אליהם לכו דרשו בבעל זבוב אלהי עקרון אם אלהי מחלי זה" (מל"ב א', ב). אליהו הנביא פוגש את המלאכים ואומר להם דברים קשים על דרישתו של המלך באלילים: "המבלי אין אלהים בישראל אתם הלכים לדרש בבעל זבוב אלהי עקרון. ולכן פה אמר ה' המטה אשר עלית שם לא תרד ממנה כי מות תמות" (שם, ג-ד). המלאכים שבים אל אחזיה, וכשהוא מבין שאליהו הוא זה ששלח אותם אליו בחזרה, הוא מבקש לתפוס את אליהו על ידי שליחת אחרים אליו:

וישלח אליו שר חמשים וחמשים ויעל אליו והנה ישב על ראש ההר וידבר אליו איש האלהים המלך דבר רדה. ויענה אליהו וידבר אל שר החמשים ואם איש אלהים אני תרד אש מן השמים ותאכל אתך ואת חמשיך ותרד אש מן השמים ותאכל אתו ואת חמשיך.

וישב וישלח אליו שר חמשים אחר וחמשים ויען וידבר אליו איש האלהים פה אמר המלך מהרה רדה. ויען אליהו וידבר אליהם אם איש האלהים אני תרד אש מן השמים ותאכל אתך ואת חמשיך ותרד אש אלהים מן השמים ותאכל אתו ואת חמשיך.

וישב וישלח שר חמשים שלשים וחמשים ויעל ויבא שר החמשים השלישי ויכרע על ברכיו לנגד אליהו

א. וישלח מלאכים

לאחר שנמלט מביתו בעזרת מיכל, פונה דוד אל הכתובת הנראית לו, כנראה, הטבעית ביותר – שמואל הנביא:

(יח) וידוד ברח וימלט ויבא אל שמואל הרמתה ויגד לו את כל אשר עשה לו שאול וילך הוא ושמואל וישבו בניות:

מהפסוק אין לדעת אם הפנייה לשמואל נבעה מתחושה כי בביתו יוכל דוד למצוא ביטחון, או שמא דוד הולך לשמואל במחשבה ששמואל, שמשח אותו למלך, יפעיל את השפעתו על שאול על מנת שלא יפגע בדוד. מכל מקום, שמואל אינו חושב לפנות לשאול, וברור לו שיחסיו עמו הגיעו לקרע שלא ניתן לאחותו. אדרבה, שמואל אמנם פורס את חסותו על דוד, אך מתברר שאין הוא סומך על הנס, והוא יוצא מביתו ועובר עם דוד לניות כדי להתחמק משאול. אלא שההתחמקות לא הועילה:

(יט) ויגד לשאול לאמר הנה דוד בניות ברמה:

מסתבר אפוא, שהתכנית האלוהית לא הסתפקה במילוט דוד מיד שאול; כדי לסגור את המעגל כולו, נדרש עוד מפגש אחרון בין שמואל לשאול. בנקודה זו מתרחשת סיטואציה הנראית, במידה רבה, קומית ביותר:

(כ) וישלח שאול מלאכים לקחת את דוד וירא את להקת הנביאים נבאים ושמואל עמד נצב עליהם ותהי על מלאכי שאול רוח אלהים ויתנבאו גם המה: (כא) ויגדו לשאול וישלח מלאכים אחרים ויתנבאו גם המה ויסף שאול וישלח מלאכים שלשים ויתנבאו גם המה:

מה טיבו של סיפור מוזר זה? ראשית, יש לשים לב לביטוי 'וישלח שאול מלאכים', החוזר בשני פסוקים אלו, בווריאציות שונות, שלוש פעמים – המצטרפות לשלוש פעמים נוספות בפסוקים הקודמים (פס' יא, יד, טו)! מדוע חוזר הפרק שש פעמים על צירוף זה?

דומה, שהשימוש הרב בשליחים מלמד על מידה של חוסר שליטה. שליחת אנשים שוב ושוב לפעולות שונות מעידה על לחץ מסוים בו נתון המלך, המודע לכך שאין הוא יכול לעשות פעולות אלו מבחינה מוסרית. דוגמה בולטת להתנהגות מעין זו אנו מוצאים בפרשת דוד ובת שבע, שגם היא התחילה באופן דומה: "וישלח דוד וידרש לאשה ויאמר הלא זאת בת שבע בת אליעם אשת אורייה החתי. וישלח דוד מלאכים ויקחה ותבוא אליו וישכב עמה" (שמ"א א"א, ג-ד) –

2 עיין שיעור 17 לפרק י'.

3 עיין שיעורינו לפרקים ה'ו' (שיעורים 9-10). ניתן להקביל את הסיפור גם לפרשת בלעם והאתון: גם שם זכתה האתון להתגלות, אך בלעם מסרב בעקשנות, במשך "שלוש רגלים" (במדבר כ"ב, כח, לג), להכיר בכך שמתרחשת כאן סיטואציה בלתי-הגייונית, הדורשת הסבר רוחני.

1 על פי המסורה יש כאן פסקה באמצע פסוק, וכך נוצר פזמון, המחזק עוד יותר את תחושת החזרה על התוצאה שוב ושוב: "ותהי על מלאכי שאול רוח אלהים ויתנבאו גם המה / ויגדו לשאול וישלח מלאכים אחרים ויתנבאו גם המה / ויסף שאול וישלח מלאכים שלשים ויתנבאו גם המה".

אתה לי ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם (במדבר י"א, כד-כט).

עמידתו של משה בין שבעים הזקנים ונתינת הרוח ממנו עליהם מזכירים את שמואל הניצב על להקת הנביאים. יתרה מזאת, העובדה שמכוחו של משה זכו לנבואה גם אנשים שלא היו אמורים לקבלה, מקבילה ליכולתו של שמואל לגרום להתנבאותם של שליחי שאול, על אף שגם הם לא היו אמורים לזכות בנבואה.

בפרק זה אנו נפרדים משמואל, אחד מגדולי המנהיגים שעמדו לעם ישראל, וסצנת הפרדה ממנו מבטאת את מלוא עצמתו של נביא זה. שמואל, שהצליח לחולל בעם ישראל מהפכה רוחנית משמעותית על ידי עבודה שיטתית ויכולת להתחבר אל העם,⁶ יורד מעל במת ההיסטוריה באופן המעורר כבוד והערכה: התמודדות עם מתנגדים, הבאים מכיוון שלילי, על ידי העלאת דרגתם הרוחנית והבאתם עד כדי נבואה.

בליל הקדשתו של שמואל לנביא הדגיש המקרא: "וידבר ה' ה' יקר בְּיָמֵים הָהֵם אֵין חֲזוֹן נִפְרָץ" (ש"א ג, א). בסיומו של אותו פרק כבר נאמר: "וַיִּסַּף ה' לְהַרְאֵה בְּשֵׁלָה כִּי נִגְלָה ה' אֶל שְׁמוּאֵל בְּשֵׁלוֹ בְּדָבָר ה'" (ש"א, כא). כעת מתברר, כי היה בכוחו של שמואל להביא את עם ישראל לדרגת נבואה גבוהה, ולספח ללהקות הנביאים גם אנשים רגילים מן העם. זכה שמואל שתתקיים בדורו מקצת נבואתו של יואל בן פתואל:⁷

וְהִיָּה אַחֲרַי כִּן אֲשַׁפּוֹף אֶת רוּחִי עַל כָּל בֶּשֶׂר וַנִּבְּאוּ בְּנֵיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם (יואל ג, א).

ג. הַגֵּם שְׂאוֹל בְּנְבִיאִים?

כאמור, שאול לא הסתפק בשלוש המשלחות אל שמואל, ובסופו של דבר הוא מחליט ללכת ולנסות לפעול בעצמו:

(כב) וַיֵּלֶךְ גַּם הוּא הַרְמֵתָה וַיָּבֵא עַד בּוֹר הַגְּדוֹל אֲשֶׁר בְּשִׁכּוֹ וַיִּשְׁאֵל וַיֹּאמֶר אֵיפֹה שְׁמוּאֵל וַיְדַד וַיֹּאמֶר הִנֵּה בְּנֵיֹת בְּרָמָה:

טיבו של "בור הגדול אשר בשכ" לא נתבאר.⁸ מכל מקום, שאלתו של שאול "איפה שמואל וידד" – במיוחד על רקע המידע שנמסר קודם "הנה ידד בְּנֵיֹת בְּרָמָה" (פס' יט) – מעידה בבירור כי שאול מודע לכך ששמואל ודוד נמצאים יחד, וידיעה זו אינה מעכבת אותו מלהמשיך בדרכו ובמטרתו.

מכל מקום, בנקודה זו חוזרת תופעת ההתנבאות הכפויה וחלה גם על שאול עצמו:

וַיִּתְחַנֵּן אֵלָיו וַיְדַבֵּר אֵלָיו אִישׁ הָאֵל-לֵהִים תִּיקַר נָא נַפְשִׁי וְנַפְשׁ עֶבְדֶּיךָ אֵלֶּה חֲמָשִׁים בְּעֵינֶיךָ. הִנֵּה יָרְדָה אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם וְתֹאכַל אֶת שְׁנֵי שָׂרֵי הַחֲמָשִׁים הָרִאשׁוֹנִים וְאֶת חֲמָשִׁיהֶם וְעַתָּה תִיקַר נַפְשִׁי בְּעֵינֶיךָ. וַיְדַבֵּר מִלֶּאֱךָ ה' אֶל אֱלֹהֵיו רַד אוֹתוֹ אֶל תִּירָא מִפְּנֵי וַיָּקָם וַיֵּרַד אוֹתוֹ אֶל הַמֶּלֶךְ (ש"ס, ט-יט).

הרי לנו שוב מלך עקשן, המסרב להכיר בעצמתו של הנביא. עצם ההקבלה בין שאול לאחזיה, שעליו נאמר "וַיַּעֲבֹד אֶת הַבַּעַל וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לוֹ וַיִּכְעַס אֶת ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה אֲבִיר" (מ"א כ"ב, נד), מחריפה את גנותו של שאול. דווקא שר החמישים השלישי מוצג בסיפור זה כדמות חיובית יותר משאול: הוא מכיר בכך שאם אירוע חריג חזר על עצמו פעמיים, הרי שהוא עלול לחזור גם בשלישית, ועל כן הוא מתחנן לאלוהיו על נפשו.

מלבד ההקבלה בין שאול לאחזיה, יש כאן גם הקבלה מעניינת בין אליהו לשמואל. לא כאן המקום להרחיב על דמותו של אליהו, אך אין ספק שהאש היא אחד המאפיינים המרכזיים בדרכו הסוערת: אליהו מבסס את אמונת העם כולו במעמד הר הכרמל על ירידת האש מן השמים (מ"א ח"ח), והוא חוזר על המסר גם בסיפור שלפנינו – "וְאִם אִישׁ אֱלֹהִים אֲנִי תֵרַד אֵשׁ מִן הַשָּׁמַיִם וְתֹאכַל אֶתְךָ וְאֶת חֲמָשִׁיךָ". ואולם, ספק אם דרך זו, של הטלת פחד ואימה, אכן יעילה בהדרכת עם ישראל. כבר בחורב, בין מעמד הכרמל לבין סיפור אחזיה, העיד ה' באלוהיו – "לֹא בִּאֵשׁ ה'" (ש"ס ט"ט, יב). סיפור שרי החמישים מעיד שאלוהיו לא הפנים את המסר, ועל כן נגזר עליו להיפרד מן העולם, דבר שאותו הוא עושה ב"רכב אש וסוסי אש" (מ"ב ב, יא).

לא כן דרכו של שמואל. כשהוא עומד מול שליחי המלך, אין הוא פוגע בהם באש. נהפוך הוא: שמואל מתמודד אתם על ידי העלאתם בדרגה וסיפוחם ל"להקת" הנביאים המתנבאים לפניו. תופעה רוחנית זו היא מיוחדת במינה, אך אינה חסרת תקדים. כבר עמדנו בעבר על קווי הדמיון הרבים שבין דמותו של שמואל לדמותו של משה רבנו,⁵ וגם כאן נוצרת מציאות המזכירה אירוע משמעותי בחיי משה:

וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶל הָעָם אֶת דְּבָרֵי ה' וַיִּאָּסֹף שְׁבָעִים אִישׁ מִזִּקְנֵי הָעָם וַיַּעֲמֵד אֹתָם סְבִיבֹת הָאֹהֶל. וַיֵּרַד ה' בְּעֶנְן וַיְדַבֵּר אֵלָיו וַיֹּאמֶר מִן הַיּוֹם אֲשֶׁר עָלִיו וַיִּתֵּן עַל שְׁבָעִים אִישׁ הַזִּקְנִים וַיְהִי כְּנוֹחַ עֲלֵיהֶם הַרוּחַ וַיִּתְנַבְּאוּ וְלֹא יָסְפוּ. וַיִּשְׁאָרוּ שְׁנֵי אַנְשִׁים בְּמַחְנֵה שֵׁם הָאֶחָד אֶלְדָּד וְשֵׁם הַשֵּׁנִי מִיָּדָד וַתִּנַּח עֲלֵיהֶם הַרוּחַ וְהֵמָּה בְּכַתְּבִים וְלֹא יָצְאוּ הָאֲהֵלָה וַיִּתְנַבְּאוּ בְּמַחְנֵה. וַיִּרְץ הַנֶּעֱרַר וַיִּגַּד לְמֹשֶׁה וַיֹּאמֶר אֶלְדָּד וּמִיָּדָד מִתְנַבְּאִים בְּמַחְנֵה. וַיַּעַן הוֹשֵׁעַ בֶּן נוּן מִשֵּׁרֵת מֹשֶׁה מִבְּחָרָיו וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי מֹשֶׁה כְּלָאִם. וַיֹּאמֶר לוֹ מֹשֶׁה הַמִּקְנָא

6 עיין שיעורנו לפרק ז' (שיעור 11).

7 ואולי משום כך דרשו חז"ל שיואל בן פתואל הוא יואל בן שמואל הנביא (במדבר רבה י ה).

8 ושם ניתן לדרוש כי הליכתו של שאול לרמה והגעו לבור הגדול מסמלות ירידה מאיגרא רמא לבירא עמיקתא.

4 מילה זו מקובלת מאוד בעברית של זמננו, אך במקרא היא יחידאית, ונראה שמקורה בחילוף אותיות במילה 'קהלת' [נביאים].

5 עיין בשיעורים לפרקים ג' וז' (שיעורים 6 ו-11).

ואילך עזבה אותו גם תחושת הצימאון לשמוע את דבר ה', והוא חזר להיות כאחד האדם לכל דבר.

כג) וַיִּלֶךְ שָׁם אֶל נְיוֹת בְּרָמָה וַתְּהִי עֲלָיו גַּם הוּא רוּחַ אֱ-לֹהִים וַיִּלֶךְ הַלּוֹךְ וַיִּתְנַבֵּא עַד בָּאוּ בְּנֵי־וֹת בְּרָמָה: (כד) וַיִּפְשֹׁט גַּם הוּא בְּגָדָיו וַיִּתְנַבֵּא גַּם הוּא לִפְנֵי שְׁמוּאֵל וַיִּפֹּל עָרֶם כָּל הַיּוֹם הַהוּא וְכָל הַלַּיְלָה...

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב אמנון בזק, תשס"ח
 עורך: בעז קלוש

בית המדרש הווירטואלי שליד ישיבת הר עציון
 האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
 האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>

משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
 דואל: office@etzion.org.il

שלוש פעמים מופיע בפסוקים אלו הצירוף "גם הוא", אולי כנגד שלוש המשלחות הקודמות. עם זאת, יש לשים לב לתופעות הייחודיות לשאול בהתנבאות זו. ראשית, אצל שאול החלה ההתנבאות עוד טרם הגיעו לשמואל: "וַיִּלֶךְ הַלּוֹךְ וַיִּתְנַבֵּא עַד בָּאוּ בְּנֵי־וֹת בְּרָמָה". סביר להניח, שהסיבה לכך היא העובדה ששאול כבר התנבא בעבר והיה רגיל לתופעה, ולכן צלחה עליו רוח ה' עוד בריחוק מן המקום – ובכך יש הקבלה ברורה עוד יותר לפרשת אלדד ומידד.

שנית, אצל שאול נאמר "וַיִּפְשֹׁט גַּם הוּא בְּגָדָיו". ממילים אלו משתמע שגם האחרים פשטו את בגדיהם (עיין רד"ק), אף שהדבר לא צוין לעיל. מכל מקום, עצם העובדה שהתופעה תוארה דווקא אצל שאול, ובמיחד התיאור "וַיִּפֹּל עָרֶם כָּל הַיּוֹם הַהוּא וְכָל הַלַּיְלָה", מחזדים את הביקורת כלפיו: לא התנבאות של רמה רוחנית גבוהה יש כאן, כי אם לכידתו של מלך העומד לבצע מעשה מעוות על ידי שימוש ברוח ה'.

הפרק מסתיים במילים: "עַל כֵּן יִאֲמְרוּ הַגַּם שְׂאוּל בְּנְבִיאִים" (פס' כד). וכבר עמדנו לעיל, בפרק י' (שיעור 17), על היחס בין הסיפור בפרקנו לבין המתואר שם במה שנוגע להתהוותו של ביטוי זה בעקבות צליחת רוח ה' על שאול והתנבאותו עם חבל הנביאים. שני הסיפורים, כאן ושם, יוצרים מסגרת ברורה בהיותם הפוכים זה לזה: בעוד ששם נאמר פתגם זה מתוך התפעלות על כך שאדם פשוט היה לחלק מן הנביאים, מבטא הפתגם בפרקנו תמיהה וזעזוע על כך שמלך ישראל הפך להיות מן האנשים המקבלים נבואה שאינה תואמת לדרגתם הרוחנית, ועל כן הם עושים מעשים תמוהים ומוזרים.⁹ מבחינה ספרותית, מתבטאת הפכיותם של הסיפורים בכיוון הליכתו של שאול: בפרקנו הולך שאול מביתו שבגבעת שאול לכיוון הרמה, בעוד שבפרק י' עשה את המסלול ההפוך – מן הרמה אל הגבעה.

ושמא יש לפשיטת הבגדים משמעות נוספת. כזכור, בפרק י"ז (פס' לח) נתן שאול את בגדיו לדוד, ושם (בשיעור 33) עמדנו על הסמליות שבמעשה זה: העברת המלכות משאול לדוד. פשיטת הבגדים בפרקנו עשויה אפוא לסמל את סיום תקופת נבואתו של שאול. ואכן, מכאן ואילך אין אנו מוצאים עוד את הרוח הרעה שורה על שאול. אמנם לדידו הייתה בכך הקלה מסוימת, אך זוהי הקלה המעידה על ירידה נוספת בדרגתו. אם עד כה שרתה על שאול רוח רעה בגלל ניסיונותיו הכושלים להשיג את דבר ה',¹⁰ הרי שמכאן

9 המילים "וַיִּפֹּל עָרֶם" מתורגמות "ונפל ברשן", ועיין רש"י שכתב: "ובשם רבי מנחם ששמע מפי ערבי אחד: 'ברשן' בלשון ערבי משוגע". וכבר עמדנו באותו שיעור (עיין שם הערה 8) על הטשטוש שנוצר לעתים בין נביאים ומשוגעים.

10 ראה שיעור 16 לפרק ט"ז.